

**РЕЛІГІЙНА ТЕМА У ТВОРЧОСТІ
ВИДАТНОГО ПРЕДСТАВНИКА
УКРАЇНСЬКОЇ МАЛЯРСЬКОЇ
ШКОЛИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XVIII — ПОЧАТКУ XIX ст.
ВОЛОДИМИРА БОРОВИКА**

Володимир ЖИШКОВИЧ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-4907>
кандидат мистецтвознавства,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ мистецтвознавства, проспект Свободи, 15,
79000, м. Львів, Україна,
e-mail: zhyshko@i.ua

Розглядається творчий доробок у релігійному малярстві українського художника Володимира Боровика, більш відомого як Володимир Боровиковський. Постає всесвітньвідомого українського митця, зважаючи на його плідний творчий період у роки перебування в столиці Російської імперії Санкт-Петербурзі, активно висвітлювалась російськими дослідниками і порівняно скромно — українськими. Акцентування уваги на українському підґрунті феномену творчості загалом і, зокрема, релігійній Володимира Боровика — Боровиковського, зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Метою статті є виокремити притаманні творчій манері митця риси, художньо-пластичні особливості, виявити поетапність появи створених ним творів. Окреслити основні теми та засоби виразності Володимира Боровика — Боровиковського у релігійній тематиці. Визначити його роль у формуванні новаторських тенденцій в українському церковному та загальноєвропейському релігійному малярстві другої половини XVIII — початку XIX ст. Об'єктом дослідження є іконописна спадщина Володимира Боровика — Боровиковського, а предметом — особливості еволюції його творчої манери, як одного із важливих чинників формування новаторських тенденцій в релігійному малярстві загальноєвропейського мистецького простору.

У статті використані мистецтвознавчі методи іконографічного, іконологічного та формального аналізу, а також методи семіотичного аналізу та метод історико-культурологічного дослідження.

Ключові слова: церква, іконостас, малярство, іконографія, стиль, художні особливості, Володимир Боровик — Боровиковський.

Volodymyr ZHYSHKOVYCH
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-4907>
Ph.D., Senior Researcher
of the Institute of Ethnology
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of Art Studies,
15, Svobody Avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: zhyshko@i.ua

**RELIGIOUS THEME IN THE ART WORKS
BY VOLODYMYR BOROVYK — A FAMOUS
REPRESENTATIVE OF THE UKRAINIAN
PAINTING SCHOOL OF THE SECOND HALF
OF THE 18th — EARLY 19th CENTURIES**

Introduction. World-famous Ukrainian artist Volodymyr Borovyk (better known as Volodymyr Borovykovskij) developed his fruitful creative period during his stay in the capital of the Russian Empire — St. Petersburg. Mainly most of the Russian researchers spoke about Borovykovskij as a high-level portrait-painter, one of the Russian Empire prominent artists in the portrait genre. Especially in the context of his Ukrainian ancestry his icon painting was poorly explained. The need to focus on the Ukrainian origin of the phenomenon of Volodymyr Borovyk — Borovykovskij activity in general, and his religious painting in particular determines the relevance of the proposed research.

Problem Statement. The purpose of the article is to outline the main topics and means of expressing in religious painting by Volodymyr Borovyk — Borovykovskij. The aim is to determine its role in shaping innovative trends in Ukrainian church and pan-European religious painting in the second half of the 18th — early 19th centuries. The object of the study is the iconographic heritage of Volodymyr Borovyk — Borovykovskij; the subject of research is the peculiarities of the evolution of his creative manner, as one of the important factors in the formation of innovative tendencies in the religious painting of the pan-European artistic space. The article uses the methods of iconographic, iconological and formal analysis, as well as the methods of semiotic analysis and the method of historical and cultural research.

Results. The main focus is on the study of his work during his stay in Ukraine. In addition, the paintings created by the artist outside the homeland for the iconostasis of the Church of the Intercession of the Blessed Virgin Mary in the Ukrainian village of Romanivka in Chernihiv are analyzed. The main topics and means of expressiveness of the artist in the works on the religious theme are outlined.

Conclusion. Volodymyr Borovyk — Borovykovskij, having reached the pinnacle in the genre of portraiture, has never abandoned religious subjects in his work. Having been brought up on the traditions of Ukrainian church painting in the Cossack Baroque period, he quickly understood the artistic and plastic foundations of contemporary European art and brought the religious painting to a new vision. In the late 18th — early 19th centuries Ukrainian Volodymyr Borovyk — Borovykovskij became one of the famous artists of the Russian Empire who worked in the church painting.

Keywords: church, iconostasis, painting, iconography, style, artistic features, Volodymyr Borovyk — Borovykovskij.

Вступ. Вихований на традиціях українського козацького бароко, уродженець козацького полкового міста Миргорода, син іконописця Луки Боровика Володимир Боровик (Боровиченко, Боровиківський), тепер більш відомий як Володимир Боровиковський (1757—1825), увійшов до плеяди найуспішніших і найталановитіших європейських художників. Через геополітичні обставини митця було відірвано від українського етнокультурного середовища та прилучено до когорти видатних діячів російської культури.

Постать всесвітньовідомого українського митця, зважаючи на його плідний творчий період у роки перебування в столиці Російської імперії Санкт-Петербурзі, активно висвітлювалась російськими дослідниками і порівняно скромно — українськими. Проте увага більшості дослідників переважно була звернена до постаті Боровиковського як до високого рівня портретиста, одного зі світочів портретного жанру в Російській імперії. Релігійний творчості митця приділялось менше уваги і особливо скупо висвітлювалася іконописна творчість у контексті його українського родоводу. Акцентування уваги на українському підґрунті феномену творчості загалом і, зокрема, релігійний Володимира Боровика — Боровиковського, зумовлює *актуальність* запропонованого дослідження.

Історіографія досліджень релігійної спадщини художника доволі скромна. Особливості художньо-пластичного вирішення релігійної теми у творчості Володимира Боровика — Боровиковського, незважаючи, що незабаром виповниться 200-ліття від дня смерті, ґрунтовно, практично, ніхто не висвітлював. Першим, хто на початку ХХ ст. спробував укласти життєпис і, зокрема, окреслив напрацювання у релігійній тематиці митця, був український краєзнавець і культуролог В.П. Горленко [6; 30], властиво, зібрана ним інформація стала базовою для усіх подальших звернень до творчості Боровика — Боровиковського. Інформативну розвідку про один із іконостасів пензля художника на початку ХХ ст. залишив Ф.Ф. Горностаєв [27; 28]. В 30-х роках ХХ ст. до творчості Боровиковського у серії альбомів «Українське малярство» звернувся Д.В. Чукін [15]. Надалі в науковій літературі періоду Радянського Союзу в основному аналізувалася творчість Боровиковського портретиста. В сучасній російській мистецтвоз-

навчій літературі увага здебільшого приділяється релігійним творам, створеним художником для храмів Санкт-Петербурга, більшість з яких, що збереглися, нині знаходяться у колекціях російських музеїв. Зокрема, під науковою редакцією Л.А. Маркіної був виданий великий каталог виставки в Державній Третьяковській галереї, присвяченій 250-літтю від дня народження художника [21]. З нагоди цієї ж дати художника в 2009 р. був виданий найповніший альбом-каталог виставки з творами релігійного змісту пензля Володимира Боровиковського зі збірок Державного Російського музею у Санкт-Петербурзі, Державної Третьяковської галереї та інших російських музеїв [18]. В українських джерелах знаходимо здебільшого інформацію в енциклопедичних довідниках і словниках [3; 5; 7; 8; 9], або ж невеличкі згадки в текстах по історії українського мистецтва [13].

Метою статті є виокремити притаманні творчій манері митця риси, художньо-пластичні особливості, виявити поетапність появи створених ним творів. Окреслити основні теми та засоби виразності Володимира Боровика — Боровиковського у релігійній тематиці. Визначити його роль у формуванні новаторських тенденцій в українському церковному та загальноєвропейському релігійному малярстві другої половини ХVIII — початку ХІХ ст. Виявити дієві механізми мистецьких практик українців у процесах культуротворення крізь призму творчості видатного представника української малярської школи — Володимира Боровика — Боровиковського.

Об'єктом дослідження є іконописна спадщина Володимира Боровика — Боровиковського, і, зокрема, збережених ікон з іконостасів українських церков, які нині перебувають у музейних збірках України, а також творів, що були створені митцем за межами Батьківщини, проте криють у собі відгомін рис, притаманних тогочасному українському малярству. *Предметом дослідження* є особливості еволюції його творчої манери — як одного із важливих чинників формування новаторських тенденцій в релігійному малярстві загальноєвропейського мистецького простору. *Територіальні межі* охоплюють українські терени Полтавщини та Чернігівщини, а також вибіркові адміністративні пункти північно-західних територій Росії і, зокрема, Санкт-Петербурга. *Хронологічні межі* здебільшого обмежуються 1770-ми роками — 1825 роком, — періодом активної малярської

творчості митця. У статті використані мистецтвознавчі методи іконографічного, іконологічного та формального аналізу, а також методи семіотичного аналізу та метод історико-культурологічного дослідження. *Науково-практичні рекомендації*, які випливають зі змісту статті, дають змогу розширити коло питань для осмислення ролі видатних представників українського етносу у розвитку вітчизняної та світової культури.

Основна частина. У середині XVII—XVIII ст. українське малярство наповнюють барокові та рококові риси. Якщо у Галичині та на Волині процес творення у нових стильових засадах проходив більш помірковано, то на Наддніпрянщині та Сході України нові тенденції набувають особливо інтенсивного розвитку, кульмінаційним виявом яких стане сповнене монументальних рис так зв. козацьке бароко. За словами Павла Алеппського, після років поневірянь «тепер козаки живуть у radoщах, веселоощах та на волі; спорудили собі соборні церкви, створили благоліпні ікони, чесні та божественні іконостаси та знамена з хрестами (хоругви). Як ми зауважили, церкви одна від другої величніші, кращі, гарніші, вищі і більші; іконостаси, тябла та ікони одні від одних кращі і досконаліші; навіть сільські церкви одна від одної кращі» [1, с. 28].

У той період відроджується велич Києва, який знову стає центром культурного-мистецького та духовного життя загальноукраїнського масштабу. Розквіт українського барокового мистецтва, і передовсім у Наддніпрянській Україні, значною мірою буде зумовлений політикою та щедрою меценатською донаторською діяльністю славного сина українського народу — гетьмана України Івана Мазепи (1687—1709). І в подальшому, незважаючи на репресії та реакційну окупаційну політику московитів, наступники Івана Мазепи, включно з останнім гетьманом України Кирилом Розумовським (1750—1764), втримали українську культуру на рівні славного мазепинського бароко. Провідним центром засад церковного мистецтва козацького бароко, базованого на ортодоксальній традиції Східної Церкви, у той період стають іконописні майстерні Києво-Печерської лаври.

Козацьке бароко першої половини XVIII ст. найповніше в іконописі було представлено іконостасними комплексами численних реконструйованих у дусі часу давньоруських і новозбудованих міських і мо-

настирських храмів Києва. Щоправда, постійні репресії московитів протягом століть проти традицій української церковної культури та мистецтва спричинили суттєві втрати іконописного надбання доби козащини. Проте, незважаючи на тотальне нищення, деяка частина пам'яток вціліла й почасти дає певну уяву про високий рівень іконописного київського малярства. Більшість іконописних творів, як зазначалось, були створені іконописцями майстерень Києво-Печерської лаври. Стиль українського козацького бароко культивувався в рисувальній школі при Києво-Печерській лаврі, де навчання велося на основі графічних взірців власного та західноєвропейського походження.

Велич українського козацького бароко зрілої доби демонструє дивом збережений іконописний ансамбль знаменитого триєдиного (сполучені воєдино три іконостаси) іконостаса 1732—1734 рр. церкви Преображення Господнього у с. Великі Сорочинці Миргородського району Полтавської області. Створений, як і церква, з волі та стараннями гетьмана Данила Апостола іконостас містить більше сотні ікон, тематично об'єднаних у три основних групи: центральну, найчисельнішу, присвячено Преображенню Господньому; північну — Покрову Пресвятої Богородиці; південну — Святий Трійці.

Серед небагатьох вцілілих у роки лихоліть і церковних нововведень з облаштування українських церков на взірць приписів імперського православ'я Московії уваги заслуговують проникнуті козацьким духом кілька збережених ікон з іконостаса Свято-Миколаївської церкви з с. Куцєволівка (Онуфріївський р-н Кіровоградської обл.), яке від часу заснування у середині XVIII ст. входило до складу Новослобідського козацького полку. За художньо-пластичними стильовими характеристиками ікони з с. Куцєволівка (у збірці ДХМ, м. Дніпро) близькі до ікон з іконостаса в с. Великі Сорочинці, і не виключено, що, як і сорочинські, могли бути намальовані іконописцями з майстерень Чернігівщини у 40—50 рр. XVIII століття.

Виразником кращих тенденцій завершення іконописної барокової традиції на сході України у ранній український період своєї творчості був Володимир Боровик (за козацькими документами — Боровиченко), тепер більш відомий як Боровиковський (народився 24 липня 1757 р. у м. Миргороді на Полтав-

Іл. 1. Лука Боровик. Богородиця з Немовлям. 1771 р. Полотно, олія. Колекція Арт-фонд Тамойкіних. За TAMOIKIN ART FUND

щині — помер 6 квітня 1825 р. в Санкт-Петербурзі) [2, с. 21—22; 3, с. 33; 4; 5]. Миргород був полковим містом Гетьманщини, більшість населення якого становили козаки та козацька старшина, до якої також належала родина Боровиків. Уся родина, вихідців із козацько-священницького стану, несла військову службу у Миргородському козацькому полку (протягом XVII — XVIII ст. — адміністративно-територіальний лівобережний полк Війська Запорозького). 1774 р. до Миргородського полку вступив Володимир Боровик (числився «поза комплектом») і з часом (1783 р.) отримав чин у полковій старшині — значковий товариш, який за ранговою субординацією був першим після сотників. Указом російської імператриці Катерини II від 24 грудня 1784 р. надання українському козацтву чинів і звань було припинено, а існуючі на той час козацькі старшинські посади та ранги перейменовувалися в російські табельні чини. Значкові товариші, які залишались на службі, отримали звання унтер-офіцер. Саме в чині унтер-офіцера Володимир Боровик 1784 р. вийшов у відставку, поселився у батьківському домі в Мирго-

роді та зайнявся виключно малярством. Після смерті батька будинок Боровиків, який стояв біля самої церкви Воскресіння, на березі річки Хорол, дістався старшому Володимирі.

Поряд з військовою службою родина Боровиків, зокрема Лука (Лукіян) Боровик, його брат Олексій і племінник Дем'ян, а також старший син Володимир і троє його братів Василь, Іван, Петро, були іконописцями [6, с. 253]. Родинна артіль Боровиків писала ікони для приватних осіб і церков Миргородщини та Полтавщини. Зокрема, родоначальник іконописної династії Лука Іванович Боровик (помер 15 квітня 1775 р., м. Миргород) є автором ікони «Благовіщення» (до Другої світової війни експонувалася в Миргородському краєзнавчому музеї) [7, с. 85; 8], свідченням чого є підпис у правому нижньому куті: «Іконописець Лукіян Боровик» [9, с. 117]. Відомо, що Лука Боровик намалював образ митрополита Ростовського Дмитрія [6, с. 253] (в миру Данило Савич Туптало). З іменем Луки Боровика пов'язують також ікону «Богородиця з Немовлям» (1771 р., полотно, олія; 83 x 50 см; колекція Арт-фонд Тамойкіних / TAMOIKIN ART FUND) [10]. Ікона написана в яскраво виражених стильових рисах українського козацького бароко періоду Гетьманщини. Богородиця у розкішному, розшитому пишними квітами з золоченою облямівкою, пурпуровому мафорії стоїть на хмарі, лівою рукою пригортає Ісуса-Дитя, у правиці скіпетр (іл. 1). В архівах Києво-Печерської лаври (ф. 128, мон. оп. 1, спр. 51, с. 331) збереглось також повідомлення про ще одного представника родини-іконописців Боровиків (Боровиковських) — Дем'яна сина Олексія Боровика, де зазначається що у 1769 р. він працював у малярні Києво-Печерської лаври [9, с. 117].

Однак, з посеред іконописців родинного кола Боровиків саме Володимир став найуспішнішим і увійшов до когорти найвідоміших художників під прізвищем Боровиковський¹. Вихований на традиціях козацького бароко, Володимир Боровик — Бо-

¹ Хоча, згідно з українською мовною традицією, правильніше було б Боровиківський і «саме так, — як слушно зауважила Людмила Розсоха, — а не в зросійщеній формі слід писати його прізвище: історично несправедливо, що з усіх видозмін цього родового прізвища усталася (бо була офіційно дозволеною) тільки одна — яка відповідала граматичним нормам російської мови» [11, с. 85].

Боровиковський на початку своєї творчості ще доволі стримано впроваджує у свої ікони засади рококо і ще менше класицизму, який у церковному малярстві другої половини XVIII ст. поступово буде набирати домінуючого вияву. Щойно після переїзду з веління Катерини II до Санкт-Петербурга (1788) у творчості художника класицизм у його академічному реалістичному виразі з елементами сентименталізму становитиме художньо-пластичні засади не лише у портретному жанрі, а й у церковному малярстві. Втім, незважаючи на помітне вдосконалення та зростання професійної майстерності, намальовані на чужині, у петербурзький період, твори релігійного малярства за глибиною та щирістю емоційного вислову, духовним наповненням, на нашу думку, дещо поступаються створеним в Україні.

З біографії художника відомо, що за сприяння визначного українського поета, драматурга і громадсько-політичного діяча, уродженця с. Обухівка Миргородського козацького полку, Василя Васильовича Капніста, Володимир Боровик виконав розписи інтер'єрів будинку в Кременчуці, в якому мала зупинитись Катерина II під час подорожі до Криму. Сюжети двох намальованих алегоричних картин, ймовірно, придумав Василь Капніст. На одній були представлені сім грецьких мудреців перед книгою «Наказу». Перед ними Катерина у вигляді богині Мінерви, яка пояснювала їм сенс цього зводу законів. Інша картина зображала Петра I, який оре землю, за ним — сіє насіння Катерина II, і — два юних генії, великі князі Олександр і Костянтин, які бороздять зорану і засіяну землю. За переказами, зміст картин сподобався імператриці, і вона веліла талановитому живописцю переїхати навчатись в Санкт-Петербург. Фрески не збереглися, як і тимчасовий палац в Кременчуці, в якому Катерина зупинялась по дорозі з Києва в квітні 1787 року [6, с. 254].

За кілька років до від'їзду до Санкт-Петербурга талановитий шульга Володимир Боровик (писав і малював лівою рукою [30, с. 263—264]) здобув славу майстерного іконописця, і намальовав кілька іконостасів для церков Миргородщини та Полтавщини. Відомо, що майже усі ікони до іконостаса Троїцької церкви (біля 1763 р.; не збереглася), нині втраченого, у м. Миргороді було створено ним [6, с. 253]. Не виключено, що ним було створено також і більшість ікон для дерев'яної Воскресенської

церкви (збудована 1744 р.; не збереглася), поблизу якої жила родина Боровиків, і в якій настоятелем був рідний брат Луки Боровика Федір [6, с. 254]; окрім того, батько Луки та Федора, дід Володимира — Іван Боровик служив вікарієм цієї церкви (помер раніше 1763 р.) [11, с. 87]. Василь Горленко зазначав, що Володимир Боровик також малював ікони до Соборної церкви в Миргороді [30, с. 286]. Ймовірно, йшлося про зведену у 1654 р., за сприянням миргородського полковника Матвія Гладкого, дерев'яну церкву Успіння Пресвятої Богородиці (у 1880-х роках була знесена і на її місці збудували новий кам'яний Успенський собор у стилі класицизму, у якому містився унікальний керамічний майоліковий іконостас, створений 1902 р. майстрами Миргородської школи художнього промислу імені Гоголя). Вважається, що на замовлення знатного державного діяча, дійсного таємного радника Дмитра Прокоповича Трощинського, ікони до іконостаса мурованої Михайлівської церкви у с. Кибинці, яке знаходиться поблизу Миргорода, теж намальовав Володимир Боровик [11, с. 85].

Є відомості й про те, що Боровиковський малював також іконостас для Троїцької церкви у с. Тишанка [30, с. 286], яке теж належало Дмитру Прокоповичу Трощинському (1754—1829; походив зі старовинного козацького роду, меценат української культури) і було подароване йому 1797 р. імператором Павлом I. Заселене у XVII ст. українцями с. Тишанка (нині село Таловського р-ну Воронежської обл. Росії) знаходиться поблизу міста Острогозьк, яке заснували у 1650—1652 рр. українські реєстрові козаки Чернігівського і Ніжинського полків як військову фортецю — острог на Білгородській межі Московії (місто було полковим центром Острогозького слобідського козацького полку до 1765 р.). 1813 р. стараннями Дмитра Трощинського була розібрана стара дерев'яна церква і побудована нова цегляна. Ікони для Троїцької церкви с. Тишанка Трощинський замовив у свого земляка та приятеля — Володимира Боровиковського. Усі п'ятдесят дев'ять ікон (замовлені 1819 р., прислані до Тишанки 1823 р.) були виконані у Санкт-Петербурзькій художній академії, з них — дванадцять намальовав особисто Володимир Лукич Боровиковський [31].

З українського періоду збереглося лише декілька творів, проте вони захоплюють широкую яскра-

Іл. 2. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця з Немовлям у Славі. 1784 р. Дерево, олія. Ікона з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді. НХМУ. За альбомом НХМУ

вою авторською манерою живописання, плавними кольоровими переходами, повітряністю форм, мерехтінням світлових потоків. Незважаючи на певну матеріалізацію фігур, атмосфера трансцендентності наповнює унікальні ікони «Богородиця з Немовлям у Славі» (іл. 2) та «Христос у Славі» (іл. 3), що походять з намісного ряду уже згаданого іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді (обидві дерево, олія; 137 x 53 см; НХМУ) [12, с. 178, 179, 248, кат. 123, 124]. Христос зі скіпетром у лівій

Іл. 3. Володимир Боровик — Боровиковський. Христос у Славі. 1784 р. Дерево, олія. Ікона з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді. НХМУ. За альбомом НХМУ

стоїть на хмарі в оточенні крилатих голівок херувимів, біля ніг — велика сфера, вгорі — Дух Святий і Бог Отець. На хмарині серед херувимів зображено і Царицю Небесну — короновану Богородицю зі скіпетром у правиці й Ісусом-Дитям на лівій руці, вгорі — Дух Святий у вигляді білого голуба. Як відзначив відомий український мистецтвознавець Павло Жолтовський, Володимир Боровиковський у намісних іконах Христа та Богородиці, виконаних у 1784 р. для церкви в Миргороді, «пом'якшив сувору стриманість академізму глибоким ліричним почуттям. Типи облич Христа і Богородиці ще збері-

Іл. 4. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця «Нев'янучий цвіт». 1787 р. Дерево, олія. Ікона з іконостаса невідомої церкви на Полтавщині. НХМУ. За альбомом НХМУ

гають ті іконографічні риси, які склалися в попередню епоху. Колорит, незважаючи на відносно темні тони, багатий, оживлений декоративною фактурою письма в таких деталях, як корони, прикраси одягу тощо» [13, с. 214].

Іконографічно близькою є ще одна ікона 1787 р. з зображенням Богородиці пензля Володимира Боровиковського Богородиця «Нев'янучий цвіт» (іл. 4), що походить з невідомої церкви на Полтавщині (дерево, олія; 135 x 53; НХМУ) [12, с. 177, 248, кат. 122]. На цій іконі Богородиця замість ски-

Іл. 5. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця на троні з двома святими. 80-ті рр. XVIII ст. Дерево, олія. Ікона з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді. НХМУ. За альбомом НХМУ

петра тримає білу лілею, Ісус-Дитя, як і на попередній іконі, в руках тримає білу пташку. З майстернею В. Боровиковського пов'язують також ікону 80-х рр. XVIII ст. «Богородиця на троні з двома святими» (іл. 5), що теж походить з Троїцької церкви м. Миргорода (дерево, олія; 97 x 86 см; НХМУ) [12, с. 180, 249, кат. 126]. З цього ж храму походить також високого рівня виконання ікона «Архистратиг Михаїл», яку 1784 р. Володимир Боровиковський, тоді ще знаний як іконописець Володимир Боровик, створив для північних дияконських дверей іконостаса церкви (з 1967 р. ікона зберігається у Полтавському художньому музеї (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка) [14, с. 19, іл. 3]. Як і в іконах «Христос у Славі» та «Богородиця з Немовлям у Славі», і тут молодий митець проявив кращі свої малярські навички. Архангел Михаїл у динамічній поставі з вогняним мечем у руці парить на хмарі над пламенючою прірвою. На загал, композицію характеризує яскраво виражений, притаманний стилю бароко, спіралеподібний рух. Акцентовані яскравою червоною барвою пластичні маси, спадаючи у низ по вертика-

Іл. 6. Володимир Боровик — Боровиковський. Архистратиг Михаїл. 1784 р. Дерево, олія. Ікона з іконостаса Троїцької церкви у м. Миргороді. ПХМ. За альбомом ПХМ лі, починаючи від занесеного над головою вогняного пламенючого меча, перетікають на розвіяний кіноварний плащ, нижній край якого під ногами Михаїла зливається з вогняною стихією (іл. 6).

До намальованих в Миргороді Володимиром Боровиком творів також відносять плащаницю [15, с. 6; 9, с. 117] (вважається, що плащаниця була намальована у 1786 р. на замовлення родини Ломиківських-Апостолів з с. Шахворостівка; до Другої світової війни зберігалася у Миргородському краєзнавчо-

му музеї) [5]. У вступній статті до альбому присвяченому Боровиковському Дмитро Григорович Чукін² охарактеризував створену плащаницю, зокрема відзначивши, що «В. Боровиковський, узявши тему церковного характеру, обробив її свіжо, відійшовши від звичайного традиційного способу виображення. Тіло покладено асиметрично. Художника цікавлять ракурси. Фарби свіжі. Колорит характеризується зеленкуватим тоном, характеристичним і для ранніх петербурзьких робіт митця. Трактуючи наге тіло, художник не ставить перед собою завдання подати містичний образ Христа. Від свого прямого, агітаційного, завдання Боровиковський відходить: ця робота позначена гедонізмом, замилюванням «чистою» формою. Цей ранній відомий нам твір Боровиковського говорить про нього, як про митця вправного, що ясно уявляє ті завдання, які стоять перед ним. Таким чином, навіть живучи в Миргороді, Боровиковський лишив би певний слід у нашому мистецтві» [15, с. 6—7]. Інша плащаниця (1789 р.) пензля Володимира Боровиковського, яку художник подарував для Воскресенської церкви Миргорода, свого часу експонувалася в церковно-археологічному музеї Київської духовної академії, до якого була передана Василем Горленком [6, с. 260], нині в Архангельському краєзнавчому музеї в Росії [5].

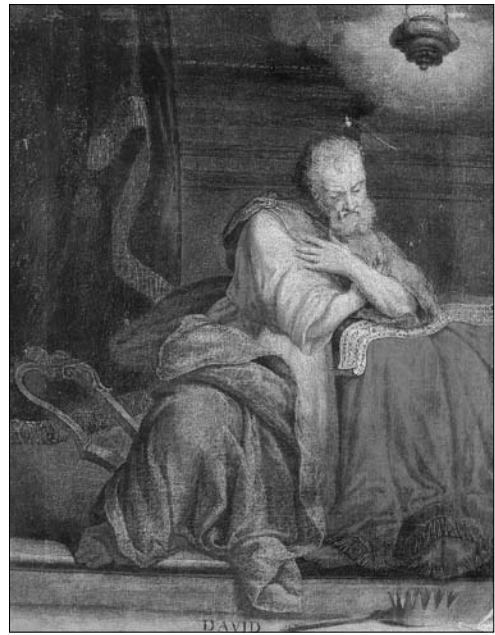
Свідченням високого рівня майстерності та багатогранності таланту українського періоду творчості Володимира Боровиковського є мальований олією на полотні образ царя Давида (1785 р.; 63,5 x 49,5 см; первісне місце знаходження не відоме; нині у колекції ДРМ, до якого була закуплена у 1951 р.) [17, с. 60, кат. № 70; 18, кат. № 1, с. 97, іл. 2]. У мальованому в стилі пізнього бароко образі сивобородого ветхозавітного старця царя Давида, який схрестивши руки перед грудьми, опершись ліктем лівиці об стіл, вдумливо вчитується у розгорнутий рукописний сувій, художник зумів передати свій тремтливий стан глибоко віруючої людини, проявив себе натхненним релігійним живописцем (іл. 7). Як відзначав Василь Горленко, аналізуючи листи художника до родини за період 1795—1815 рр.: «Все життя Боровиковського — у його внутрішньому світі, в ньому самому. Роздуми, піднесено християнські, часто повні захоплення» [6, с. 255].

² Учень С.А. Таранушенка, співробітник Харківського музею [16, с. 160].

Ставши більш зрілим митцем і здобувши визнання у Санкт-Петербурзі як майстер портрета, Володимир Боровиковський не переставав творити й у ділянці релігійного малярства. В перші роки свого перебування у Санкт-Петербурзі Володимир Боровиковський заприятелював з відомим російським архітектором, поетом, близьким другом Василя Капніста Миколою Олександровичем Львовим (1753—1804). Якийсь час за запрошенням господаря Боровиковський проживав (приблизно десять років) у домі Миколи Львова. Микола Львов познайомив Боровиковського з уже доволі відомим на той час художником-портретистом українцем Дмитром Григоровичем Левицьким (1735—1822), сином відомого українського маляра і гравера Григорія Носа-Левицького (1697—1769). Дмитро Левицький вважається одним із вчителів Боровиковського у ранній період його перебування у Санкт-Петербурзі. Вдосконаленню художньої майстерності, ще мало знаного у петербурзьких колах, українського художника та просуванню його в академічну спільноту сприяв також австрійський художник-портретист Йоганн Баптист Лампі Старший (1751—1830), за клопотанням якого 1795 р. Володимир Боровиковський став академіком. Відомо також, що при від'їзді 1797 р. з Санкт-Петербурга до Відня, Йоганн Лампі передав Боровиковському свою майстерню.

І все ж найактивніше всіляко підтримував Володимира Боровиковського та, зокрема, стимулював його талант іконописця архітектор Микола Львов. Микола Львову належав родовий маєток в селі Черенчиці, яке з часом він перейменував у Нікольське, відоме і як Нікольське-Черенчиці (Новоторзький повіт колишньої Тверської губернії), а також йому належав маєток в розміщеному неподалік селі Арпачево. В с. Арпачево за проектом М. Львова 1791 р. була збудована кам'яна дзвіниця та Казанська церква, яку розписав Боровиковський. До цієї церкви Володимир Боровиковський також намалював у техніці гризайлі на червоному тлі ікони, серед яких відомо про зображення архангелів на дияконських дверях і про медальйони Царських вратах із зображеннями Тайної Вечері, Благовіщення та євангелістів [19, с. 10].

Ймовірно, саме на замовлення Миколи Львова для домашніх кіотів [20] Боровиковський виконав і дві, вписані в овали, невеличкі ікони (дерево, олія; 12 x 9 см) «Св. Йосип з Немовлям Христом» і «То-

Іл. 7. Володимир Боровик — Боровиковський. Цар Давид. 1785 р. Полотно, олія. ДРМ. За каталогом ДРМ

вій з ангелом» (обидві у збірці ДТГ) [20, іл. 3, 4]. Авторський підпис, із зазначенням місця виконання (Санкт-Петербург) і дати (1791 р.) Боровиковський розмістив на зображеному ліворуч постаті св. Йосипа камені. В обох іконах ще помітний дух українського барокового малярства, в оповідному стафажі проглядаються мальовничі українські краєвиди, миловидні образи сповнені одухотвореності, душевного спокою. Святий Йосип проникнутий ніжністю, глибокими батьківськими почуттями до маленького умиротвореного Ісуса, якого бережно утримує в своїх міцних руках (іл. 8). Не менш проникливо написано сцену з маленьким хлопчиком Товієм, який у супроводі архангела Рафаїла та вірного собаки несе спійману рибу, нутроці якої повинні зцілити сліпого батька Товита (іл. 9). Рибина висить на вербовій гілці (кукані), так, як це робилося в Україні, властиво, на цій деталі наголошує російська дослідниця Людмила Маркіна, щоправда, рідну для Володимира Боровиковського Україну вона називає «родной Малороссией» [20]. Втім, незважаючи на український колорит двох ікон, слід відзначити, що при створенні цих творів Боровиковський вочевидь орієнтувався на західноєвропейські живописні та графічні взірці, з якими був обізнаний ще в Україні, проте більш детально ознайомився у Санкт-Петербурзі. Через тридцять років, а саме у 1824—1825 рр., художник повернеться до мотиву «Товій і архангел Рафаїл»,

Іл. 8. Володимир Боровик — Боровиковський. Св. Йосип з Немовлям Христом. 1791 р. Дерево, олія. ДРМ. За Л.А. Маркіною

який він зобразить на північних дверях іконостаса з приділу Св. Архистратига Михаїла Троїцької церкви на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі. В цій іконі (не завершена через смерть художника; дерево, олія; 282 x 72 см; зберігаються у ДРМ) [18, кат. № 40, с. 101, іл. 43] від колишньої манери раннього Боровиковського українського іконописного періоду не буде і сліду. Ікону характеризує суха вихолощена академічна манера письма. Про групу ікон аналогічної манери письма пензля Боровиковського свого часу Василь Горленко писав: «речі технічно досконалі, але дещо охолоджені властивістю «замовлення» [6, с. 261].

З подачі Миколи Львова на початку 1790-х рр. Боровиковський отримав замовлення на створення ікон для головного собору Борисоглібського монастиря в Торжку [20] (Тверська область Росії; з 1727 по 1775 рр. належав до Новгородської губернії). Для Борисоглібського собору (1785—1796, архітектор Микола Львов) Боровиковський протягом кількох років намалював тридцять сім ікон, «ікони писані на казенний рахунок, з Високого дозволу; за всю роботу заплачено 1600 руб.» [6, с. 261]. З тридцяти семи ікон з монастирського собору в Торжку нам відомі ікона Богородиці «Всіх скорботних Радість» (дерево, олія; 116 x 70 см) та ікона «Притча про мудрих і нерозумних дів» (картон, олія; 43,5 x 47 см).

Іл. 9. Володимир Боровик — Боровиковський. Товій з ангелом. 1791 р. Дерево, олія. ДРМ. За Л.А. Маркіною

Обидві датуються 1790—1792 рр. і нині зберігаються у Тверській обласній картинній галереї в Росії [18, кат. № 2, 3, с. 97, іл. 3, 4]. Якщо в першій іконі (іл. 10) в образі Богородиці, яка височіє у небі у сяйві мандорли у супроводі ангелів, ще можна вловити певні риси малярських вподобань Боровиковського українського періоду творчості, то у другій вже проглядаються риси академізму (іл. 11), які запанували в тогочасному петербурзькому мистецькому середовищі.

У приватній збірці м. Твер зберігається ікона кінця XVIII ст. «Собор Архангела Михаїла» (дерево, олія; 118 x 56 см), яку також пов'язують з пензлем Володимира Боровиковського [22, кат. № 70, с. 322, іл. с. 92]. Ікона теж сповнена рис українського пізнього бароко і, не виключено, що була написана Боровиковським для іконостаса головного собору Борисоглібського монастиря в Торжку. В одній із приватних колекцій в Росії зберігається невеличка ікона Богородиці кінця XVIII ст. із мотивом «Всіх скорботних Радість» (дерево, олія; 33,5 x 26 см) [22, кат. № 69, с. 322, іл. с. 91], в якій вловлюється рука Боровиковського періоду із залишковими рисами пізнього бароко та рококо в його художньо-композиційній манері малювання (іл. 12). Особливо це помітно в наближеному трактуванні постаті Богородиці на іконі авторства Боровиковського з Торжка

та згаданий іконі з приватної колекції, не виключено, що друга була спрощеним варіантом розробленої художником іконографії мотиву «Всіх скорботних Радість». До цього мотиву художник повернеться щонайменше років через десять — п'ятнадцять, проте в іконі Богородиця «Всіх скорботних Радість» з уклінними воїном та архієпископом (св. Георгієм Побідоносцем і св. Миколаєм Чудотворцем), намальованій у проміжку 1810-х — першої половини 1820-х рр. (картон, олія; 43 х 35 см; ДРМ) [18, кат. № 20, с. 99, іл. с. 94—95, іл. 26], уже буде превалювати академічна манера малювання з елементами реалізму.

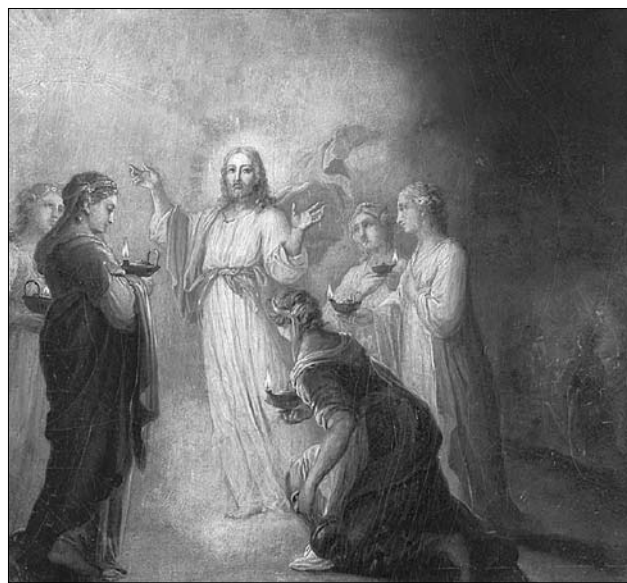
Відгомін духу українського бароко ще вловлюється в іконах, створених Боровиковським для іконостаса собору Св. Йосипа Обручника в місті на Дніпрі Могильові (Білорусія). Собор Св. Йосипа Обручника у стилі класицизму було збудовано в 1780—1798 рр. в пам'ять про зустріч в Могильові російської імператриці Катерини II і австрійського імператора Йосипа II, за проектом Миколи Львова, тому не дивно, що до малювання ікон і розписів храму протягом 1793—1794 рр. був запрошений саме Боровиковський, приятель і протеже архітектора. Іконостас був одноярусний: на Царських вратах розміщувалась ікона Благівіщення Пресвятої Богородиці; в намісному ряді — Богородиця та Христос, св. Великомучениця Катерина (в образі імператриці Катерини II) і св. Йосип Обручник (в образі імператора Йосипа II), архангели Гавриїл і Михаїл (усі ікони були написані на міді олією). В підкупольному просторі, ймовірно сам Боровиковський або ж під його керівництвом, було намальовано у хмарах Славу, на простінках поміж дванадцяти круглих вікон круглого барабана — постаті дванадцяти апостолів, нижче на парусах — постаті чотирьох євангелістів. З 1934 по 1937 рік у соборі розміщувався музей історії релігії і атеїзму³, в якому знаходилося вісім ікон Боровиковського, з яких кілька уцілілих сьогодні знаходяться в експозиції Могильовського обласного краєзнавчого музею ім. Є.Р. Романова, в Трьохсвятительському соборі Могильова знаходиться ікона Св. Йосипа Обручника [23].

Зокрема, в експозиції Могильовського обласного краєзнавчого музею ім. Є.Р. Романова з іконо-

³ 1938 р. рішенням радянської влади собор був знесений.

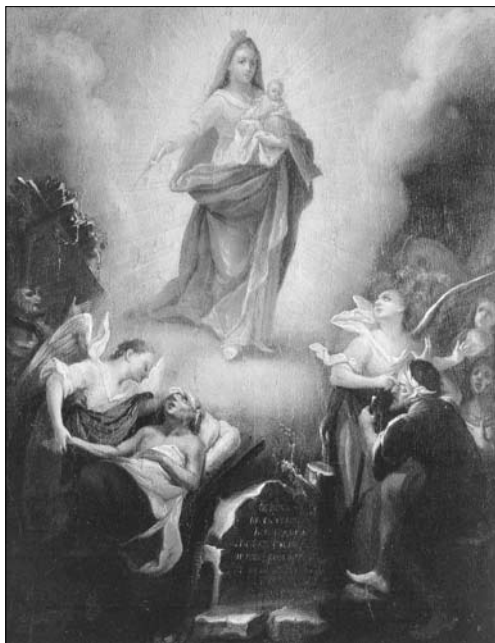

Іл. 10. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця «Всіх скорботних Радість». 1790—1792 рр. Дерево, олія. ТОКГ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

Іл. 11. Володимир Боровик — Боровиковський. Притча про мудрих і нерозумних дів. 1790—1792 рр. Картон, олія. ТОКГ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

стаса собору Св. Йосипа Обручника зберігаються ікони «Архистратиг Михаїл» і «Архангел Гавриїл» (обидві: мідь, олія; 210 х 90 см), «Богородиця з Немовлям» (мідь, олія; 124 х 70 см) та ікона на міді

Іл. 12. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця «Всіх скорботних Радість». Кінець XVIII ст. Дерево, олія. Приватна колекція. За Н.І. Комашко

Іл. 13. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця з Немовлям. 1793—1794 рр. Мідь, олія. Ікона з іконостаса собору Св. Йосипа Обручника у м. Могильов. МОКМ. За каталогом виставки 2008 ДТГ

«Христос в оточенні ангелів» [21, іл. 139, 146, 147]. Із згаданих в українському контексті на увагу заслуговують ікони «Богородиця з Немовлям» (іл. 13) і «Архистратиг Михаїл» (іл. 14). При їхньому написанні помітно, що художник ще опирався на малярський багаж попереднього періоду, хоча у композиційне вирішення привніс новизну а у пластичне вирішення головних персонажів — академічно вивірену побудову та реалістичне світлотіньове моделювання форми. Є підстави вважати, Володимир Боровиковський переніс з собою до Санкт-Петербурга не лише дух своєї Батьківщини та набуті в ділянці релігійного малярства навички, а узяв з собою й графічний матеріал — начерки, замальовки, рисунки ескізів попередніх іконописних робіт.

У Державному Російському музеї в Санкт-Петербурзі зберігаються кілька рисунків з періоду 1770-х років, ймовірно зроблених ще в Україні. На одному з них бачимо майстерно нарисоване поясне зображення святого рівноапостольного, великого князя Володимира зі скіпетром у правиці та державою у лівиці, вписаного у рококове орнаментальне обрамлення (іл. 15); на звороті аркуша намальовані постаті святих апостолів Томи та Варфоломія (папір, туш, залізо-галлове чорнило, пензель, перо; 20,5 x 16,2 см). На ще двох аркушах попарно нарисовані: на одному — святі апостоли Павло та Іван (папір, туш, чорна акварель, пензель, перо; 20,3 x 16,1 см); на другому — святі апостоли Лука й Яків (папір, туш, чорна акварель, пензель, перо; 20,4 x 16,2 см) [18, кат. № 46—48, с. 102—103, іл. 48, 49, 51, 52]. В лінійно рисованих постах апостолів виразно проглядаються постава та стильові характеристики, відомі нам по іконах українських барокових іконостасів періоду Гетьманщини (іл. 16). Саме у такій стильовій бароковій манері намальована невідомого місця походження та точного року (не пізніше 1800 р. ?) створення невеличка овальна ікона із поясним зображенням євангеліста Матея (іл. 17), яку пов'язують із Боровиковським (мідь, олія; 35 x 27,2 см; ДТГ) [24, кат. № 116, с. 93].

Дух бароко наповнює ще один рисунок Володимира Боровиковського — зроблений тушшю на папері ескіз скульптури апостола Петра, що повинна була розміщуватись у ніші західного фасаду собору Св. Йосипа Обручника в Могильові (1793 р.; папір, туш, пензель, перо; 26,8 x 12,8 см; ДТГ) [21,

іл. 191]. У контексті пізньорококових пластичних рис виконаний також пошуковий рисунок до композиції «Сон Якова», згідно з авторським підписом, створений 1789 р. (папір, італійський олівець; 45 x 35,5 см; ДТГ). Тенденції стильового виразу пізнього бароко-рококо ще якийсь час не полишали Боровиковського, свідченням чого є також рисунок «Христос з обраними святими» (папір, туш, перо, пензель; 31,8 x 26,6 см; ДРМ), який датують 1810-ми роками (?) [18, кат. № 49, с. 103, іл. 50]. Щоправда, на нашу думку, з огляду на трактування сидячої на хмарах в оточенні кількох крилатих голівок путті постаті Христа та розміщеної вгорі композиції, над Ісусом, ікони Богородиці Одигітрії, вписаної у розкішну рамку, прикрашену пишними вісьмома бароковими мушлями, а також таким же пишним обрамленням загальної композиції у лівому нижньому кутку, складається враження що цей підготовчий рисунок-шкіц міг бути виконаним дещо раніше 1810-х років, або ж створювався на основі авторських пошуків попередніх років (іл. 18).

Протягом 1804—1809 рр. Володимир Боровиковський працював над оформленням інтер'єра Казанського собору в Санкт-Петербурзі. Виконав шість ікон для Царських врат головного іконостаса (зображення Богородиці й архангела Гавриїла (обидві \varnothing 73,5 см) та чотирьох євангелістів зі своїми символами (усі 73,5 x 73,5 см; картон пресований, олія; ДРМ) [18, кат. № 4—9, с. 97—98, іл. 5—10]. Зменшені варіанти-повторення ікон (усі \varnothing 40 см) з Царських врат головного іконостаса Казанського собору в Санкт-Петербурзі зберігаються в Державній Третяковській галереї у Москві [18, кат. № 12, с. 98, іл. с. 4, іл. 11—16]. Окрім того Боровиковський для Казанського собору в Санкт-Петербурзі намалював також чотири великих ікони, зображеннями Святої Великомучениці Катерини (1804—1809 рр.; картон пресований, олія; 176 x 91 см; зараз знаходиться у Казанському соборі; донедавна у ДРМ) [18, кат. № 10, с. 98, іл. 17], Святих Антонія та Феодосія Києво-Печерських, імператора Костянтина та імператриці Олени [6, с. 261].

У намальованих для Казанського собору іконах Боровиковський суттєво віддаляється від своєї попередньої проукраїнської художньо-стильової малярської манери. Створені ікони це скоріше живопис на релігійні сюжети, що формувався в стінах Ака-

Іл. 14. Володимир Боровик — Боровиковський. Архистратиг Михаїл. 1770-ті рр. Мідь, олія. Ікона з іконостаса собору Св. Йосипа Обручника у м. Могилюв. МОКМ. За каталогом виставки 2008 ДТГ

демії мистецтв під впливом канонізованих Академією робіт художників італійського Відродження, перш за все, Рафаеля. «У його живописі чітко видно вплив Рафаеля і більш ранніх художників епохи Відродження, в чіь роботах плотський початок ще не запанував над духовним. У порівнянні зі своїми попередниками і багатьма сучасниками, Боровиковський відходить від строгих канонів класицизму в сторону сентименталізму і раннього романтизму. Його живопис м'якший, ніжніший, «інтимніший», ніж живопис Угрюмова або Шебуева. У той же час в його іконах зберігається вплив легковажності ели-

Іл. 15. Володимир Боровик — Боровиковський. Св. Володимир. 1793—1794 рр. Папір, туш, залізо-галлове чорнило, пензель, перо. ДРМ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

Іл. 17. Володимир Боровик — Боровиковський. Євангеліст Матей. До 1800 р. (?). Мідь, олія. ДТГ. За каталогом ДТГ

Іл. 16. Володимир Боровик — Боровиковський. Святі Лука й Яків. 1793—1794 рр. Папір, туш, чорна акварель, пензель, перо. ДРМ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

заветинського стилю рококо» (цитовано за: [25]). Високий рівень академічного вишколу з яскравим індивідуальним почерком Боровиковський демонструє й у подальшому, маюючи ікони до Ісаакіївського собору та домової церкви Михайлівського палацу, ікони до іконостаса (1824—1825) Троїцької церк-

Іл. 18. Володимир Боровик — Боровиковський. Христос з обраними святыми. До 1810 р. (?). Папір, туш, пензель, перо. ДРМ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

ви Смоленського кладовища, а також до інших храмів у Санкт-Петербурзі.

У Державній Третьяковській галереї у Москві тепер зберігаються унікальні ікони з Покровської церкви козацького українського села Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії (нині с. Нова

Романівка Мглинського р-ну Брянської обл. в Росії). На час створення іконостаса (1814—1815) с. Романівка належало поміщикам Борковським⁴. Чоловіком Олександри Андріївни Борковської був знавець та поціновувач мистецтва Степан Артемієвич Лашкевич (1764—1832), саме на його замовлення та фінансування 1811 р. було збудовано, в стилі зрілого класицизму, церкву Покрови Пресвятої Богородиці, і саме він для створення іконостаса в церкві запросив Володимира Лукича Боровиковського. На храмовій іконі «Покров Пресвятої Богородиці» був напис: «В сем храме иконы написаны Императорской Академии художеств советником Владимиром Лукичем Боровиковским в С.П. Бурге 1815 г.» [26]. Є підстави вважати, що на виконанні замовлення Боровиковським ікон для Покровської церкви в с. Романівці позначилися його ранні українські зв'язки. Ще в 1799—1801 рр. він писав портрети Марії (Марфи) Дмитрівної Дуніної (донька харківського намісника Д.А. Норова) та її чоловіка генерал-поручника Івана Петровича Дуніна-Борковського, шефа Єлисаветградського гусарського полку, ймовірно родичів Олександри Андріївни Дунін-Борковської, дружини Степана Лашкевича.

Відомий російський архітектор, художник, реставратор та історик мистецтва Федір Горностаєв (1867—1915), який досліджував церкви Чернігівської губернії і, зокрема, бачив у цілості іконостас церкви Покрови Пресвятої Богородиці в с. Романівка, із захопленням писав: «Рідко коли доводиться бачити таку гармонію, яку зустрічаємо тут, в дивній узгодженості зовнішності та середини храму. [...] Увагу відразу привертає іконостас. Весь нижній, м'який по тону і повітряний, він зачаровує своєю витонченістю і узгодженістю форм. Витончений, ідейний живопис яскраво і випукло виступає, оздоблений ніжним різьбленням, на тлі дивовижно скомп'юнованого іконостаса» [27, с. 84—85].

Іконостас було виконано у вигляді Тріумфальної арки, увінчаної сидячою фігурою Христа у Славі та

⁴ На правому березі річки Воронуса село виникло в 1694 р., коли цими землями володів сотник Стародубського полку Іван Романовський. З часом село належало родині Турковських, донька Івана Романовського вийшла заміж за Михайла Турковського і до 1917 р. с. Романівка належало родині Борковських. Романівка як і майже уся територія українського краю Стародубщина 1919 р. були окуповані більшовицькою Росією.

Іл. 19. Володимир Боровик — Боровиковський. Іконостас Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії. 1814—1815 рр. Архівна світлина 1906—1908 рр. за Ф.Ф. Горностаєвим

Всевидячим оком (іл. 19). На арці розміщувались парні зображення апостолів, нижче в прорізі під аркою знаходилось Розп'яття, під ним Тайна вечеря. В намісному ряді ікони з фігурами у зріст: «Софія, Віра, Надія та Любов», «Богородиця», «Христос», «Покров Пресвятої Богородиці»; з зовнішнього боку лівої підвалини арки розміщувалась патрональна ікона «Цариця Олександра і Архидякон Стефан», з зовнішнього боку правої підвалини арки — ікона «Св. Юліанія і мученик Василій Пресвітер». На Царських вратах у круглих медальйонах: вгорі євангелісти Матеї і Марко, внизу — Лука та Іван. Над Царськими вратами у круглому медальйоні у золотому с'яві — «Благовіщення», обабіч у арковому обрамленні — біблійні пророки. На північних дяконських дверях — ікона «Архангел Михаїл», над дверима на підвалині арки — «Спас Нерукотворний». На південних дяконських дверях — ікона «Архангел Гавриїл», над дверима на підвалині арки — ікона «Усікновення голови Івана Предтечі» [28; 26].

У намісній, храмовій іконі «Покров Пресвятої Богородиці», на якій художник залишив свій підпис і, яка поряд з намісними Богородицею та Христом за своїм значенням належала до головних в іконостасі,

Іл. 20. Володимир Боровик — Боровиковський. Покров Пресвятої Богородиці. 1815 р. Полотно, олія. Храмова ікона з іконостаса Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії. Архівна світлина 1906—1908 рр. за Ф.Ф. Горностаєвим

Боровиковський чи не найповніше розкрив свій талант майстра багатофігурних композицій. Нажаль, ікона безповоротно втрачена, відоме лише її архівне фото (іл. 20) та опис, зроблений Федором Горностаєвим: «Це ціла картина з ефектним розміщенням плям, прекрасно задумана та широко написана. Тут поєднані воєдино і експресія, і колорит, і чудово витримана боротьба двох освітлень. Головну увагу при-

ковує Богородиця — серед сонму Ангелів, яка молиться перед Христом. Глибоким містичним виразом віє від цієї чудової групи, що парить у повітрі в верху, над головами молільників у яскраво освітленому храмі. Внизу ефектні дві фігури «бачачих» — старого і жінки із виразом страху, молитви і захоплення в обличчях. Серед уклінних бачать портрет храмовбудівничого (поміщика Степана Лашкевича. — В. Ж.)» [27, с. 89].

Від двадцяти шести ікон, виконаних олією на полотні, збереглося п'ять [29] з намісного ряду: «Богородиця з Немовлям» і «Христос» (обидві 144 x 71 см; полотно, олія; ДТГ) [18, кат. № 13, 14, с. 99, іл. 18, 19], «Архангел Михаїл» (полотно, олія; 143,5 x 71,5 см; ДТГ) [18, кат. № 15, с. 99, іл. 21], «Архангел Гавриїл» (полотно, олія; 143,5 x 71,5 см; у збірці Державного музею мистецтв Республіки Казахстан імені Абілхана Кастеева в Алма-Аті) [26, іконостас іл. (8)] та «Св. Юліанія та мученик Василій Пресвітер» (Брянський обласний художній музейно-виставковий центр) [26, іконостас іл. (10)]. З огляду на збережені ікони, і особливо ікони «Св. Юліанія та мученик Василій Пресвітер» помітним є, що за своїми художньо-образними характеристиками вони співзвучні з іконами з Казанського собору в Санкт-Петербурзі, над якими Боровиковський трудився протягом 1804—1809 років. Зокрема, ці риси проглядаються у збереженій іконі «Св. Великомучениця Катерина», котра зараз знаходиться у Казанському соборі, і особливо, по її пізнішому зменшеному варіанті-повторі (1814—1815 рр.; полотно, олія; 111,5 x 58,5 см; ДТГ) [21, іл. 155], створеному у період малювання ікон для іконостаса в с. Романівка.

Досліджуючи ікони іконостаса церкви Покрови Пресвятої Богородиці в с. Романівка Федір Горностаєв писав: «Сильний і проникливий в області релігійної творчості, В.Л. Боровиковський⁵ в кожному ікону Романівського іконостаса вклав йому приたまанне розуміння релігійного сюжету і дивовижну експресивність одухотворених облич. У кожного релігійного живописця є своє уявлення божества, божественності, святості. У Боровиковського воно може пояснюватись словами: — «незвичайна вища

⁵ Федір Горностаєв, до речі, зазначив, що Боровиковський уродженець саме України, а не Малоросії, як писали інші тогочасні російські дослідники [27, с. 85].

красота у світі любові та лагідності». Всі зображені ним обличчя ідеально прекрасні і життєві, але життям вищим, одухотвореним. Прекрасне, витончене написання фігур його творів, — у найдрібніших деталях одягу і аксесуарів, сприйняті ним від Левицького і Лампі і розвинуті у найвищій степені, швидше всього, завдяки ранньому заняттю іконописом вдома, в родині батька. Чарівне групування і чудовий колорит довершують чарівну красу його композицій» [27, с. 85].

В намісних іконах Богородиця з Немовлям (іл. 21) і Христос (іл. 22) зображені у зріст, «з яскраво вираженим назарейським типом» [27, с. 87]. Богородиця стоїть на сфері, під ногами освітленій у формі перекинутого півмісяця, в оточенні двокрилих голівок — херувимів. Лики Богородиці та Дитяти охоплені золотоносним сяйвом, по колу обрамленим дванадцятьма зірками, як про це сказано в Об'явленні св. Івана Богослова (Об. 12:1,5): «І з'явилась на небі велика ознака: Жінка, зодягнена в сонце, а під ногами її місяць, а на голові її вінок із дванадцяти зір ... І дитину вродила вона чоловічої статі, що всі народи має пасти залізним жезлом» (переклад Івана Огієнка). На парній намісній іконі Христос зображений у сяйві, що виходить від Бога Отця і Святого Духа. За спиною Сина Божого проглядається великий Голгофський хрест.

У порівнянні з статичними фігурами Христа та Богородиці, довершеним бездоганним рівнем виконання захоплює наповнений рухом образ архангела Михаїла на дияконських дверях іконостаса церкви Покрови Пресвятої Богородиці в с. Романівка. Архангел Михаїл запнутий у зелену кольчугу, котра щільно облягає його анатомічно вивірену гармонійно збудовану фігуру, стрімко спускається у темні. У його правиці — вогняний меч, у лівій руці — червоний круглий світлоносний щит (іл. 23).

Образ архангела Михаїла наскрізно проходить крізь усю творчість художника. Складається враження, що спокійний за вдачею, дещо сентиментальний Володимир Боровиковський, який усе життя провів у самотності так і не одружившись, в динамічному образі Архистратига Михаїла очільника небесного воїнства намагався виразити увесь свій нереалізований потенціал мужнього воїна, який генетично у ньому був закладений українським козацьким родоводом (як зазначалось, практично усі чо-

Іл. 21. Володимир Боровик — Боровиковський. Богородиця з Немовлям. 1814—1815 рр. Полотно, олія. Ікона з іконостаса Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії. ДТГ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

ловіки роду Боровиків служили у Миргородському козацькому полку Війська Запорозького). На створених Боровиковським образах Архистратига Михаїла добре простежується еволюція його творчості — якщо у іконі 1784 р. з Миргорода панує ще уклад козацького бароко, то уже у близькій за сюжетом іконі з іконостаса (1793—1794) собору св. Йосипа Обручника в м. Могилів у Білорусії присутній пізньорококовий характер з елементами раннього класицизму (зб. у Краєзнавчому музеї у м. Могилів) [21, іл. 146]. У іконі з с. Романівка уже бачимо малярську естетику класицизму з яскраво вираженою академічною реалістичною манерою малювання. Зображена у динамічному ракурсі постать архангела Михаїла, бездоганно прорисована та майстерно на нюансах з використанням делікатного лесування

Іл. 22. Володимир Боровик — Боровиковський. Христос. 1814—1815 рр. Полотно, олія. Ікона з іконостаса Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії. ДТГ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

промальована в класичній манері олією. В аналогічній пластично-стильовій манері намальований образ архангела Михаїла на храмовій іконі (10 — перша половина 20 рр. XIX ст.) з Домової церкви Святого Архистратига Михаїла Михайлівського палацу у Санкт-Петербурзі (зб. у ДРМ) [21, іл. 150]. Щоправда, у цьому творі, іконографічно дещо відмінному від попередніх ікон, образ архангела Михаїла наділений помітними рисами парадного портрета, в характері якого вловлюється певна постановочна театралізованість.

Ключовим шедевром у творчості майстра за всіма образно-тематичними та художньо-пластичними ознаками мав би стати незавершений, мальований в стилі академізму твір із зображенням Архистратига Михаїла, за спиною якого стоїть чисельне воїнство

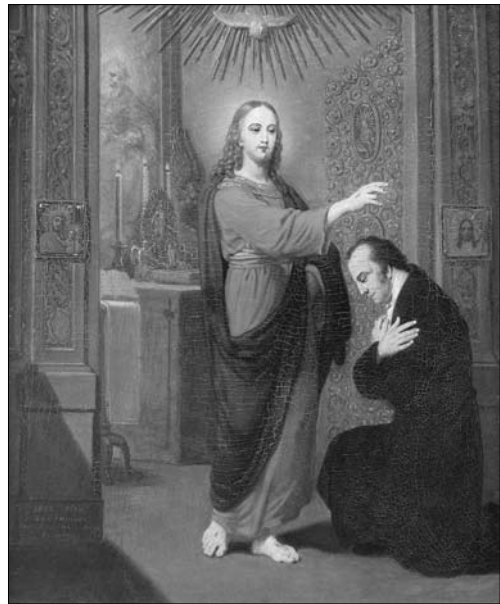
Іл. 23. Володимир Боровик — Боровиковський. Архангел Михаїл. 1814—1815 рр. Полотно, олія. Ікона з іконостаса Покровської церкви в с. Романівка Мглинського повіту Чернігівської губернії. ДТГ. За «Боровиковський: релігійний живопис», 2009

в шоломах (тепер мальована олією на дошці ікона у зб. ДРМ). Ікона писалася у 1824—1825 рр. для іконостаса з приділу св. Архистратига Михаїла Троїцької церкви на Смоленському кладовищі в Санкт-Петербурзі, під час роботи над яким Володимир Боровиковський, будучи важко хворим, помер. Власиво, усі твори релігійної тематики останніх років життя митця створені в стилі академізму найвищого ґатунку, свідченням чого є, зокрема, довершені ще за життя намісні великорозмірні ікони (227 x 70 см) «Богородиця в оточенні ангелів» і «Христос в оточенні ангелів» для іконостаса приділу св. Архистратига Михаїла Троїцької церкви на Смоленському кладовищі (у зб. ДРМ) [21, іл. 168, 169, 170].

Український письменник та культуролог Василь Петрович Горленко (1853—1907), якого вважають

першим біографом і дослідником творчості Володимира Боровиковського, відзначав особливий талант художника та називав його надзвичайно натхненним релігійним живописцем, іконописні твори якого наділені глибокою і наївною вірою, що переходить до кінця його життя у містичне захоплення [30, с. 271—272]. Незадовго до смерті містичний релігійний настрій у формі видінь все виразніше наповнює роботи митця. Символічним підсумком роботи Володимира Боровиковського в релігійній тематиці можна вважати, сповнений містицизму твір «Христос, що благословляє уклінного чоловіка» (іл. 24), твір який ще має назву «Сон Боровиковського» (1824 р.; картон, дерево, олія; 52 x 44,2 см; Сергієво-Посадський державний історико-художній музей-заповідник, Росія) [21, іл. 175]. Зодягнений у традиційний червоний хітон і синій гіматій благословляючий Христос, із слідами ран на десниці та стопах, і вбраний у повсякденні чорні шати уклінний Боровиковський, із ледь похиленою головою та складеними перед грудьми руками, зображені на тлі вітваря перед відчиненими Царськими вратами. Обабіч врат на стовпах розміщені невеличкі іконки — поясна Богородиця з Дитям і Спас Нерукотворний, вгорі у золотому сяйві білий голуб — Дух Святий. В нижньому лівому кутку на постаменті стовпа напис: «1822 года памятник с 31 мая на 1 июня в ночь», очевидно, це дата побаченого Боровиковським сну. Цей, написаний 1824 р. незадовго до смерті, твір як і більшість інших створених Боровиковським на релігійну тематику творів базовані, — за словами Василя Горленка, — «на ідеї про роцтва, ідеї небесної розради в сумнівах і печалях життя, рятівного одкровення, яке повідомляється служінням істині» [6, с. 261].

Висновки. Творчість Володимира Боровиковського на ниві релігійного малярства чи не найпродуктивніше на початку ХХ ст. підсумував призабутий український мистецтвознавець Василь Горленко. Зокрема, характеризуючи особливості релігійних творів митця, він відзначав, що «головне в них те, що вони натхненно щирі і передають віру і душу самого художника. Так вірив він, такі бачення бачив, з такою вірою він помер. Національні, малоросійські особливості релігійних його картин, — якась м'якість і якийсь особливий смуток. Такими почуттями дихають релігійні пориви Гоголя, настільки близько-

Іл. 24. Володимир Боровик — Боровиковський. Сон Боровиковського. 1824 р. Картон, дерево, олія. СПДІХМЗ. За каталогом виставки 2008 ДТГ

го по духу Боровиковському. Тут немає відчуження від життя, похмурої однобічності, — є тільки глибока туга по власній недосконалості та прагнення в інший, променистий світ» [6, с. 261].

Володимир Боровик — Боровиковський, досягнувши вершин у портретному жанрі, ставши визнаним майстром психологічного портрета, ніколи не полишав у своїй творчості релігійної тематики. Будучи вихованим на традиціях українського церковного малярства доби козацького бароко, він у короткі терміни осягнув художньо-пластичні засади тогочасного європейського мистецтва стилю класицизм, базованого на витоках італійського ренесансу, та привніс у релігійне малярство нове бачення, глибину пізнання божественної істини. У кінці XVIII — на початку XIX ст. українець Володимир Боровик — Боровиковський увійшов до когорти найвідоміших художників Російської імперії, які творили в ділянці церковного малярства. Творчість видатного представника українського етносу стала вагомим внеском у розвитку вітчизняної та світової художньої культури, базованої на християнських цінностях.

Умовні скорочення

ДТГ — Державна Третьяковська галерея, м. Москва, Росія

ДРМ — Державний Російський музей, м. Санкт-Петербург, Росія

ДХМ — Дніпровський художній музей, м. Дніпро

МОКМ — Могильовський обласний краєзнавчий музей ім. Є.Р. Романова, м. Могильов, Білорусь

НХМУ — Національний художній музей України, м. Київ

ПХМ — Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка, м. Полтава

СПДІХМЗ — Сергієво-Посадський державний історико-художній музей-заповідник, м. Сергіїв-Посад, Росія

ТОКГ — Тверська обласна картинна галерея, м. Твер, Росія

1. Павел Алеппский (архидиакон). *Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским*. Москва: Университетская типография, 1897. Вып. 2. 202 с.
2. Боровиковский, Владимиръ Лукичъ. Юбилейный справочник Императорской Академии художеств. 1764—1914: в двух томах. Составилъ С.Н. Кондаковъ. Петроградъ: Императорская Санктпетербургская Академия художествъ; Товарищество Р. Голике и А. Вильборг. 1915. Часть II. С. 21—22.
3. Боровиковський Володимир Лукич. *Словник художників України*. Ред. кол.: Бажан М.П., Афанасьєв В.А., Білецький П.О. та ін. Київ: Гол. ред. УРЕ, 1973. С. 33.
4. Алексеева Т.В. *Владимир Лукич Боровиковский и русская культура на рубеже XVIII—XIX веков*. Москва: Искусство, 1975. 424 с.: ил.
5. Ханко В.М. Боровиковський Володимир Лукич (Боровиківський). *Полтавіка. Полтавська Енциклопедія*. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=1063> (дата звернення: 08.01.2020).
6. Горленко В. Боровиковский, Владимир Лукич. *Русский биографический словарь: Бетанкур — Бякстер*. Изд. под наблюдением председателя Императорского Русского Исторического Общества А.А. Половцова. Санкт-Петербург: Тип. Главного упр. уделов, 1908. Т. 3. С. 253—263.
7. Боровиковські. *Митці України: Енциклопедичний довідник*. За ред. А.В. Кудрицького. Київ: Українська енциклопедія, 1992. С. 85.
8. Ханко В.М. Боровики. *Полтавіка. Полтавська Енциклопедія*. URL: <http://history-poltava.org.ua/?p=1058> (дата звернення: 08.01.2020).
9. Жолтовський П.М. *Художнє життя на Україні в XVI—XVIII ст.* Київ: Наукова думка, 1983. 177 с.: іл.
10. «Mary, mother of Jesus» by Luka Vorovyk, 1771. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/File:“Mary,_mother_of_Jesus”_by_Luka_Vorovyk,_1771.jpg (дата звернення: 08.01.2020).
11. Розсоха Л. Постаті й тіні. Боровики, Боровиченки, Боровиківські. *Розсоха Л. Миргородська старовина: Дослідження. Статті. Нариси. Розвідки*. Кобеляки: Вид-во «Кобеляки», 2002. 424 с. URL: http://slavia.do.am/Biblioteka/rozsokha_l-mirgorodska_starovina.pdf (дата звернення: 08.01.2020).
12. *Український іконопис XII—XIX ст. з колекції НХМУ: альбом*. Авт. ст. Л. Членова; упоряд. Ю. Литвинець. Хмельницький: Галерея; Київ: Артанія Нова, 2005. 256 с.: іл.
13. Жолтовський П.М. Іконопис. *Історія українського мистецтва: в 6 т. Т. 3: Мистецтво другої половини XVII—XVIII століття*. Відп. ред. 3-го тому П.Г. Юрченко. Київ: Жовтень, 1968. С. 193—240.
14. *Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка*. Альбом. Ювілейне видання. Авт.-упоряд. С.І. Бочарова. Полтава: ФОП Говоров С.В., 2009. 232 с.
15. Чукін Д.В. Боровиковський. *Боровиковський: Альбом*. Серія: *Українське малярство*. Заг. ред. А. Березинського; авт. ст. Д. Чукін. Харків: Рух, 1931. 20 с.: іл.
16. Тарасенко І.Ю. *Листування Павла Жолтовського*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. 188 с.
17. Живопись. XVIII век. *Государственный Русский музей. Генеральный каталог музейного собрания: в 15 т.* Науч. ред. 1-го тома Е. Петрова. Санкт-Петербург: Palace Editions, 1998. Т. 1. 206 с.: 529 цв. ил.
18. *Владимир Лукич Боровиковский (1757—1825): религиозная живопись*. Альбом-каталог выставки в Государственном Русском музее. Авт.-сост. кат. Е. Столбова, А. Максимова; ред. А. Лакс. Санкт-Петербург: Palace Editions, 2009. 104 с.: ил.
19. Греч А.Н. Арпачёво. *Сборник общества изучения русской усадьбы*. Вып. 2. Москва: ОИРУ, 1927. С. 9—16.
20. Маркина Л. Красоту Боровиковский спас. *Наше Наследие. Иллюстрированный культурно-исторический журнал*. № 81. 2007. URL: <http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/8102.php> (дата звернення: 06.01.2020).
21. «...Красоту её Боровиковский спас»: *Владимир Лукич Боровиковский. 1757—1825. К 250-летию со дня рождения художника*. Каталог выставки в Государственной Третьяковской галерее. Авт. проекта, науч. ред. Л.А. Маркина. Москва: М-Сканрус, 2008. 231 с.: цв. ил.
22. Комашко Н.И. *Русская икона XVIII века*. Москва: Агей Томеш, 2006. 340 с.: ил.
23. Гришанова Л. Собор Св. Иосифа: «Жемчужина» истории. *Могилевская правда*. 9.02.2017. URL: https://mogpravda.by/ru/issues?art_id=4660 (дата звернення: 10.01.2020).

24. Живопись XVIII века. Государственная Третьяковская галерея. Каталог собрания: в 4 сериях. Ред. Я.В. Брук, Л.И. Иовлева. Москва: Красная площадь, 1998. Т. 2. 335 с.
25. Казанский кафедральный собор. Архитектура, живопись, скульптура. URL: <http://kazansky-spb.ru/texts/architecture> (дата звернення: 11.01.2020).
26. «Иконостас кисти Боровиковского». Меценат и благотворитель — Степан Артемьевич Лашкевич. Черниговская губерния. Мглинский край. URL: <http://www.mglin-krai.ru/chernigovskaya-guberniya/350-metsenat-i-blagotvoritel-stepan-artemevich-lashkevich> (дата звернення: 11.01.2020).
27. Горностаев Ф.Ф. Дворцы и церкви Юга. Культурные сокровища России. Вып. 8. Москва: Образование, 1914. 92, [2] с.: 30 л. ил.
28. Горностаев Ф.Ф. Иконостас кисти В.Л. Боровиковского с 10-ю таблицами. Труды Четырнадцатого Археологического Съезда в Чернигове. 1908. Т. II. Под редакцией графини Уваровой. Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Собко, 1911. С. 213—218. Табл. LXXI—LXXX.
29. Иконостас Романовской церкви. URL: <http://old.mglin-krai.ru/Muzei/Ikonostas-2.htm> (дата звернення: 13.01.2020).
30. Горленко В.П. Живописец В.Л. Боровиковский: Биографический очерк. Русский архивъ. Историко-литературный сборникъ. Москва: Университетская типография, 1891. Вып. 6. С. 257—291.
31. Силин А. Из истории Тишанки. Обычаи, поверья и предрассудки крестьян села Верхотишанка Бобровского уезда Воронежской губернии (ныне село — Тишанка Таловского района). Составители: А. Кремер и А. Силин. Воронеж: Научная книга, 2013. URL: http://samlib.ru/s/silin_a_s/obichai.shtml (дата звернення: 13.01.2020).
- from: <http://history-poltava.org.ua/?p=1063> (Last accessed: 08.01.2020) [in Ukrainian].
- Gorlenko, V. (1908). Borovikovskiy, Vladimir Lukich. *Russian biographical dictionary: Betancourt — Biazster*. Published under the supervision of the Chairman of the Imperial Russian Historical Society A.A. Polovtsov (Vol. 3, pp. 253—263). St. Petersburg: printing house of the General Administration [in Russian].
- Kudrytsky, A.V. (Ed.). (1992). Borovykovski. *Artists of Ukraine: Encyclopedic Reference Book* (P. 85). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia [in Ukrainian].
- Khanko, V.M. (no year). Borovyky. *Poltavika. Poltava Encyclopedia*. Retrieved from: <http://history-poltava.org.ua/?p=1058> (Last accessed: 08.01.2020) [in Ukrainian].
- Zholtovskiy, P.M. (1983). *Artistic life in Ukraine in the 16th—18th centuries*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- «Mary, mother of Jesus» by Luka Borovyk, 1771. *From Wikipedia, the free encyclopedia*. Retrieved from: [https://en.wikipedia.org/wiki/File: «Mary,_mother_of_Jesus»_by_Luka_Borovyk,_1771.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:«Mary,_mother_of_Jesus»_by_Luka_Borovyk,_1771.jpg) (Last accessed: 08.01.2020).
- Rozsokha, L. (2002). Figures and shadows. Borovyky, Borovychenky, Borovykivski. In *Rozsokha, L. Myrgorod Antiquity: Research. Articles. Essays. Investigations*. Kobeliaky: «Kobeliaky» Publishing House. Retrieved from: http://slavia.do.am/Biblioteka/rozsokha_l-mirgorodska_starovina.pdf (Last accessed: 08.01.2020) [in Ukrainian].
- Chlenova, L. (Ed.). (2005). *Ukrainian icon painting of 12th—19th centuries from the National Art Museum of Ukraine collection: album*. Khmelnytskyi: Gallery; Kyiv: Artaniia Nova [in Ukrainian].
- Zholtovskiy, P.M., & Yurchenko, P.H. (Ed.). (1968). Icon-painting. In P.H. Yurchenko. *History of Ukrainian Art: in 6 vol. Art of the second half of 17th—18th centuries* (Vol. 3, pp. 193—240). Kyiv: Zhovten' [in Ukrainian].
- Bocharova, S.I. (Ed.). (2009). *Poltava Art Museum (Art Gallery) of Mykola Yaroshenko. Album. Anniversary Edition*. Poltava: Physical person businessman Hovorov S.V. [in Ukrainian].
- Chukin, D.V. (1931). Borovykovskiy. In *Berezynskiy, A. (Ed.). Borovykovskiy: Album. Series: Ukrainian Painting* (Pp. 5—19). Kharkiv: Rukh [in Ukrainian]
- Tarasenko, I.Yu. (2012). *Correspondence of Pavlo Zholtovskiy*. Kyiv: M.S. Grushevskiy institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
- Petrova, E. (Ed.). (1998). Painting. 18th century. *The State Russian Museum. General Catalogue of the Museum Collection: in 15 vol.* (Vol. 1). St. Petersburg: Palace Editions [in Russian].
- Stolbova, E., Maksimova, A., & Laks, A. (Ed.). (2009). *Vladimir Lukich Borovikovskiy: religious painting. Exhibition catalogue album at the State Russian Museum*. St. Petersburg: Palace Editions [in Russian].

REFERENCES

- Paul of Aleppo (Archdeacon). (1897). *The journey of the Antioch Patriarch Makaria to Russia in the half of the 17th century, described by his son, Archdeacon Paul of Aleppo* (Issue 2). Moscow: University printing house [in Russian].
- Kondakov, S.N. (Ed.). (1915). Borovikovskiy, Vladimir Lukich. *Anniversary Directory of the Imperial Academy of Arts. 1764—1914* (In 2 vol.) (Part II, pp. 21—22). Petrograd: Imperial St. Petersburg Academy of Arts; Association of R. Golike and A. Wilborg [in Russian].
- Bazhan, M.P., & Afanasiev, V.A. (Eds.). (1973). Borovikovskiy Vladimir Lukich. *Dictionary of Artists of Ukraine* (P. 33). Kyiv: The main edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia [in Ukrainian].
- Alekseeva, T.V. (1975). *Vladimir Lucic Borovikovskiy and the Russian culture a turn of the 18th—19th century*. Moscow: Art [in Russian]
- Khanko, V.M. (no year). Borovikovski Volodimir Lukich (Borovikovskiy). *Poltavika. Poltava encyclopedia*. Retrieved

- Grech, A.N. (1927). *Arpachevo. Collection of the Society for the Study of the Russian Estate* (Vol. 2, pp. 9—16). Moscow: OIRU [in Russian].
- Markina, L. (2007). Borovikovsky saved beauty. *Nashe Nasledie. The illustrated cultural and historical magazine*, 81. Retrieved from: <http://www.nasledie-rus.ru/podshivka/8102.php> (Last accessed: 06.01.2020) [in Russian].
- Markina, L.A. (Ed.). (2008). «...*The beauty of her saved by Borovikovsky*»: Vladimir Lukich Borovikovsky. 1757—1825. To the 250th anniversary of the artist's birth. Catalogue of the exhibition in the State Tretyakov Gallery. Moscow: M-Skanrus [in Russian].
- Komashko, N.I. (2006). *Russian icon of the 18th century*. Moscow: Agei Tomesh [in Russian].
- Grishanova, L. (2017, February 9). Cathedral of St. Joseph: A «Pearl» of history. *Mohylevskaia Pravda*. Retrieved from: https://mogpravda.by/ru/issues?art_id=4660 (Last accessed: 10.01.2020) [in Russian].
- Bruk, Ya.V., & Iovleva, L.I. (Eds.). (1998). *Painting of the 18th century. State Tretyakov gallery. Meeting catalog: in 4 series* (Vol. 2). Moscow: Krasnaia ploschad' [in Russian].
- Kazan Cathedral. Architecture, painting, sculpture. Retrieved from: <http://kazansky-spb.ru/texts/architecture> (Last accessed: 11.01.2020) [in Russian].
- «Iconostasis of Borovikovsky brush». The patron and benefactor — Stepan Artemievich Lashkevich. *Chernihiv province. Mglynskyi region*. Retrieved from: <http://www.mglin-krai.ru/chernigovskaya-guberniya/350-metsenat-i-blagotvoritel-stepan-artemievich-lashkevich> (Last accessed: 11.01.2020) [in Russian].
- Gornostayev, F.F. (1914). *Palaces and Churches of the South. Cultural treasures of Russia* (Vol. 8.). Moscow: Publishing house association «Obrazovanie» [in Russian].
- Gornostayev, F.F., Uvarova, Countess (Ed.). (1911). *Iconostas of V.L. Borovikovsky brush with 10 tables*. In *Works of the Fourteenth Archaeological Congress in Chernihiv. 1908*. (Vol. 2, pp. 213—218). Moscow: Printing house G. Lissner and D. Sobko [in Russian].
- Iconostasis of Romanovsky church. Retrieved from: <http://old.mglin-krai.ru/Muzei/Ikonostas-2.htm> (Last accessed: 13.01.2020) [in Russian].
- Gorlenko, V. P. (1891). *Painter V.L. Borovikovsky: Biographical Essay. Russian archive. Historical and literary collection* (Vol. 6, pp. 257—291). Moscow: University printing house [in Russian].
- Silin, A., Kremer, A., & Silin, A. (Eds.). (2013). From the history of Tishanka. In *The customs, beliefs and prejudices of the peasants of the village of Verkhotishanka of the Bobrovsky district of the Voronezh province (now the village is Tishanka of the Talovsky district)*. Voronezh: Nauchnaia kniga. Retrieved from: http://samlib.ru/s/silin_a_s/obichai.shtml (Last accessed: 13.01.2020) [in Russian].